

Jakub Lewicki

Kolorystyka zabytkowych okien

Ochrona Zabytków 53/2 (209), 153-165

2000

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KOLORYSTYKA ZABYTKOWYCH OKIEN

Kolorystyczne opracowanie okien nie jest łatwym zagadnieniem. Kolor okna, podobnie jak inne elementy wystroju, posiada wartość zabytkową i dlatego powinien podlegać ochronie. Tymczasem dawne rozwiązania masowo przemalowuje się według współczesnych gustów. Także rozwiązania odtwarzane lub zupełnie nowe otrzymują opracowanie barwne odmienne od niegdyś istniejącego, które często stanowi plastyczną dysharmonię w stosunku do elewacji. Tym narastającym niekorzystnym zjawiskom towarzyszy bezradność specjalistów i zupełny brak refleksji teoretycznej, mimo że w polskim piśmiennictwie zwrócono już uwagę na problematykę związaną z zabytkową stolarką okienną i na jej kolorystykę¹. Jednak nadal konserwatorzy–urzędnicy nie są w stanie spowodować uporządkowania kolorystyki dawnych okien i elewacji budynków, w których się one znajdują i wskazać dalszych kierunków działania, a praktycy nie potrafia zaproponować stosowania na szerszą skalę konkretnych metod postępowania i rozwiązań, które byłyby związane z tradycją historyczną. Także użytkownicy obiektów zabytkowych i inwestorzy prac remontowych z reguły nie orientują się w problematyce związanej z kolorystyką zabytkowych okien. Dlatego też podjęto próbę krótkiego przeanalizowania wszystkich metod, które mogą być przydatne w analizie (badaniach) i konserwacji kolorystyki zabytkowych okien oraz zwrócono uwagę na niekorzystne zjawiska wiążące się z tym zagadnieniem².

Znaczenie kolorystyki okna dla zabytku architektury

Termin „okno” dotyczy nie tylko stolarki okiennej, ale także otworu okiennego, który został celowo uformowany od zewnątrz budynku oraz od jego wnętrza. Dlatego też analizie i ochronie powinno podlegać opracowanie kolorystyczne całego otworu okiennego widzianego zarówno od zewnątrz (w powiązaniu z ele-

wacją), jak i od wewnątrz (w połączeniu z wystrojem każdego wnętrza). W skład analizowanej i chronionej dekoracji wchodzi:

- kolorystyka zewnętrznego otworu okiennego wraz z architektonicznym opracowaniem obramienia (kamiennym lub tynkowym) zawsze powiązany z elewacją budowli;
- kolorystyka stolarki okiennej wraz z opracowaniem barwnym zewnętrznych i wewnętrznych części mechanizmu zamykającego i oszklenia;
- kolorystyka elementów związanych ze stolarką (krat, okiennic, żaluzji itp.);
- kolorystyka wewnętrznego rozglifienia otworu okiennego powiązana z wystrojem danego wnętrza.

Każdy z tych elementów jest indywidualnie opracowany, co było świadomym zabiegiem wykonawców, a także projektujących je architektów. Na wygląd i barwę okna zwracano uwagę podczas projektowania fasady, a forma i dekoracja okien była zawsze podporządkowana opracowaniu elewacji. Dlatego też analizie powinno podlegać opracowanie wszystkich wymienionych wyżej elementów związanych z funkcjonowaniem okna oraz ich wzajemne powiązania, które należy zawsze uwzględnić w projekcie konserwatorskim.

Metody badawcze kolorystyki dawnych okien

Kolorystyka zabytkowego okna, podobnie jak każdy inny element poddawany zabiegom konserwatorskim, powinna zostać dokładnie zbadana. Celem przeprowadzonej analizy jest dokonanie wartościowania istniejących rozwiązań oraz wybór najlepszych metod konserwacji. Podejmowane studia można podzielić na badania nieniszczące i badania niszczące³.

Szereg materiałów dotyczących kolorystyki można odnaleźć podczas badań nieniszczących, dokonując analizy źródeł historycznych — pisanych, ikonograficznych itp. Mogą one dostarczyć bardzo wiele mate-

1. Pełną literaturę dotyczącą zabytkowych okien zaprezentowano w pracy: J. Lewicki, *Zabytkowe okna. Metody badań i konserwacji*, „Ochrona Zabytków” 1998, nr 3, s. 273–293; tenże, *Zabytkowe okna. Metody badań i konserwacji*, „Okno” 1999, nr 3 (18), s. 17–39; tenże, *Kolorystyka zabytkowych okien. Badania, konserwacja, odtwarzanie*, „Okno” 2000, nr 1 (20), s. 250–276. Z ważniejszej literatury warto wymienić: J. Tajchman, *Stolarka okienna w Polsce. Rozwój i problematyka konserwatorska*, „Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków, Studia i Materiały”, Seria C, t. V, Warszawa 1990; tenże, *Stolarka okienna*, „Słownik terminologiczny architektury”, Warszawa 1993; J. Lewicki, *Zabytkowe okna i ich kolorystyka. Badania i konserwacja*, (w:) *Kolorystyka i faktura w architekturze. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej, Wrocław 18–20 IX 1997* (w druku); D. Mączyński, *Okno w zabytku*, „Reno-wacje” 1998, nr 4, s. 13–17.

2. Rozważania na temat problemów konserwatorskich stolarki architektonicznej cieszą się ostatnio większą popularnością. Świadczą o tym różne seminaria na ten temat, np. podczas Krajowych Targów Stolarki Otworowej w Warszawie (Służewiec 11–13 V 1999) czy konferencji „Zabytkowe budowle drewniane i stolarka architektoniczna wobec współczesnych zagrożeń”, Toruń 24–25 IX 1999 r. Problem koloru w architekturze był w Polsce najszerzej analizowany podczas międzynarodowej konferencji naukowej we Wrocławiu w dniach 18–20 IX 1997 r. „Kolorystyka i faktura w architekturze” (materiały w druku).

3. Por. rozważania na temat różnych metod badawczych (nieniszczących i niszczących) przydatnych w badaniach i analizie kolorystyki zabytkowych okien oraz wykaz literatury w pracach J. Lewickiego, *Zabytkowe okna...*, „Ochrona Zabytków” 1998, nr 3, s. 274–279; tenże, *Zabytkowe okna...*, „Okno” 1999, nr 3, s. 18–22 oraz *Kolorystyka zabytkowych okien...*, s. 252–257.

1. Ochronie i konserwacji winno podlegać całe okno wraz z opracowaniem kolorystycznym. Składa się na nie obramowanie okna, stolarka i oszklenie (Toruń, kamienica czynszowa, ul. Klonowica 24, pocz. XX w.). Fot. J. Lewicki, 2000 r.

1. Protection and conservation should encompass the whole window, composed of frame, joinery and glazing, together with its colour design. (Toruń, tenement house, Klonowic Street 24, beginning of twentieth century). Photo: J. Lewicki, 2000

riału nie tylko o okolicznościach powstania okien, ale o ich wyglądzie i kolorystyce. Mogą to być dawne inwentarze, opisy, rachunki budowlane oraz ryciny, obrazy i zachowane projekty architektoniczne. Bardzo ważne jest też przeanalizowanie odnalezionych rycin, obrazów i zachowanych projektów architektonicznych, gdyż często bezpośrednio ukazują one kolorystykę badanych rozwiązań. Dane ze źródeł pisanych i ikonograficznych niejednokrotnie mogą odbiegać od zachowanej materialnej struktury zabytku w jej pierwotnej istniejącej niegdyś formie. Dlatego pierwszeństwo przekaza-

zu ma źródło bezpośrednie — sama struktura materialna zabytku. W analizie kolorystyki zabytkowych okien bardzo przydatne mogą być także publikowane dawne podręczniki budowlane i opracowania zabytkowej stolarki okiennej. Szczególnie cenne będą zawarte tam informacje o przemianach kolorystyki elementów towarzyszących dawnym oknom (krat, okiennic, żaluzji).

Ważne dla badań kolorystycznych są także badania niszczące, które obejmują analizę struktury materialnej budowli — materiału i techniki w obecnym stanie zachowania. W analizie kolorystyki okien mogą być przydatne metody właściwe dla badań tynków i powłok malarskich, badań architektonicznych oraz archeologicznych. W badaniach tych źródłem podstawowym, „pierwszym” jest substancja zabytku. Jej analiza może dostarczyć maksimum informacji o barwie wszystkich części zabytku architektury, a więc także okien.

Najważniejsze znaczenie mają metody stosowane w badaniach tynków i powłok malarskich na obecność polichromii⁴. Mogą one ustalić pierwotny wygląd okna, jego kolorystykę i pomóc w datowaniu stolarki i otworu okiennego. Pierwszym celem analizy jest określenie przemian kolorystyki stolarki przez wykonanie odkrywek stratygraficznych (zarówno od wewnątrz jak i od zewnątrz). Badania stratygraficzne pozwalają wyjaśnić chronologiczną kolejność powstawania poszczególnych nawarstwień związanych z wystrojem otworu okiennego (np. rodzaje podkładów i pigmentów), zaczynając od warstw najpóźniejszych i kończąc na warstwach najwcześniejszych. Bardzo ważne jest przebadanie miejsc trudno dostępnych, a więc nie narażonych na szybkie zniszczenie i wymianę powłoki malarskiej, np. podczas często stosowanego usuwania wszystkich warstw malarskich do gołego drewna i pokrywania go zupełnie nową powłoką malarską. Takie same badania powinny obejmować także okiennice, parapety i inne elementy związane z funkcjonowaniem okna oraz otwór okienny od wewnątrz i na elewacji od zewnątrz (należy to koniecznie przeprowadzać przed rozpoczęciem badań architektonicznych)⁵. W tym samym zabytku często są też odkrywane malowane (iluzjonistyczne) okna. Pozwalają one bezbłędnie odtworzyć kształt otworu okiennego, wygląd stolarki i jej podział oraz, co jest niezmiernie ważne, kolorystykę rozwiązania.

Badania stratygraficzne prowadzi się przez wykonanie niewielkich odkrywek ukazujących kolejne chronologicznie warstwy kolorystyczne. W wyjątkowych przypadkach wykonuje się badania chemiczne, które pozwalają zidentyfikować minimalne nawet ilości pigmentu, niewidoczne gołym okiem. Możliwe jest także

4. Por. J. Gadomski, W. Zalewski, *Dokumentacja badań tynków i warstw malarskich. Stan i potrzeby*, „Materiały i Sprawozdania Konserwatorskie Województwa Krakowskiego” 1973, s. 109–119; Por. też M. Poksińska, *Polichromia romańskiej i wczesnogotyckiej rzeźby architektonicznej. Zespół rzeźby trzebnickiej*, Toruń 1993. Niniejszy opis badań stratygraficznych jest znacznie uproszczony

i jest przeznaczony dla czytelnika nieprofesjonalnego w dziedzinie konserwacji malarstwa.

5. Por. np. J. Grünenfelder, *Farbige Fensterläden am Freulerpalast, (w:) Von Farbe und Farben: Albert Knoepfli zum 70. Geburtstag*, Zürich 1980, s. 117.

wykonywanie „naszlifów”, które ukazują przekrój przez kolejne nawarstwienia warstwy malarskiej i gruntu. Ich obserwacja pod mikroskopem pozwala na określenie pigmentów, które tworzą warstwy malarskie. Celem tych badań jest zidentyfikowanie przemian kolorystycznych zabytkowego detalu i precyzyjne określenie koloru wszystkich warstw opracowania barwnego. Prawdłowo wykonane badania stratygraficzne pozwalają jednoznacznie określić kolorystykę okna i poszczególnych jego części w różnych okresach historycznych. Umożliwiają także stwierdzenie, która warstwa jest pierwotna (najstarsza) i pozwalają podjąć decyzję o wyborze koloru, który winien być odtworzony na zabytkowej stolarce.

Kolejnym etapem są badania metodami stosowanymi w badaniach architektonicznych. Mogą one także dostarczyć dodatkowych danych o kolorystyce niektórych, dotychczas zakrytych fragmentów okna. Powinny one objąć następujące elementy: cały wewnętrzny otwór okienny, jego rozglifienie, osadzenie kamiennego zewnętrznego obramienia, ściankę pod parapetem, posadzkę przy oknie. Szczególnie ważne jest przebadanie niszy okiennej przy posadzce, ponieważ w tym miejscu można często znaleźć relikty pierwotnego kolorystycznego opracowania ścian badanego wnętrza, gdyż fragmenty te w okresie baroku (i później) zasłania-

no pogrubioną ścianką podparapetową (wykonywaną w związku ze zmianą konstrukcji okna z pojedynczego na zdwojone). Bardzo ważne jest także przebadanie elewacji budynku i lica muru. Wykonanie tych analiz jest niezbędne do opracowania szczegółowych projektów konserwatorskich, które dotyczą także kolorystyki.

Badania architektoniczne pozwalają stwierdzić jaka była pierwotna konstrukcja okna i jak się ona zmieniła, często też pozwalają odkryć nieistniejące już jego elementy — np. wewnętrzne okiennice i sposób działania mechanizmu je zamykającego. Ma to duże znaczenie przy opracowaniu kolorystyki, gdyż wszystkie te elementy miały opracowanie barwne, które także winno być uwzględniane w przypadku rekonstrukcji tych elementów.

Ostatnim etapem są badania metodami archeologicznymi, które także mogą pomóc w wyjaśnieniu kolorystyki okna. Niejednokrotnie fragmenty dawnych, nieistniejących już stolarek z zachowanymi wyprawami barwnymi odnajduje się w sąsiedztwie zabytku czy we wnętrzach pomieszczeń, gdzie znajduje się okno lub też w gruzie wypełniającym pachy sklepienne pod posadzką oraz w zmienionych i przemurowanych później fragmentach muru. Często też w pobliżu okna można odnaleźć fragmenty tynku z niszy okiennej, na którym są zachowane kolejne warstwy kolorystyczne.

2. Prace remontowe mogą być okazją zarówno do odtworzenia okna i jego kolorystyki, jak i do zniszczenia zabytkowego rozwiązania. Usunięte zabytkowe okna wraz ze zniszczonym obramieniem okiennym i wstawione na to miejsce nowe plastikowe okna (Kraków, Stare Miasto, kamienica mieszczańska). Fot. J. Lewicki, 1999 r.

2. Repair can be an opportunity for recreating the window and its colour as well as for destroying a historical solution. Old windows were removed together with the damaged frame and replaced by new plastic ones (Cracow, Old Town, burgher house). Photo: J. Lewicki, 1999

Wszystkie wykonane badania powinny być ze sobą powiązane, a ich celem jest dostarczenie jak największej liczby danych o wyglądzie i kolorystyce stolarki oraz całego otworu okiennego. Koniecznie należy pamiętać, że wszystkie wykonane badania są czynnościami niszczącymi. „Źródło pierwsze” — sama struktura architektoniczna — podczas procesu poznania jest nieodwracalnie niszczone. Dlatego też bardzo ważna jest dokładna dokumentacja przeprowadzanych badań, zarówno opisowa, jak i fotograficzna, ale przede wszystkim rysunkowa. Powinna ona objąć wszystkie elementy związane z zabytkowym oknem. Inwentaryzację rysunkową powinna uzupełniać dokumentacja fotograficzna, która winna dotyczyć podobnych elementów. Fotografie powinny pokazywać wszystkie odkryvky z badań architektonicznych oraz wszystkie wykonane odkryvky stratygraficzne ukazujące kolejne warstwy kolorystyczne zarówno w sąsiedztwie stolarki (otwór okienny od wewnątrz i od zewnątrz) oraz na samej stolarce (ramie okiennej od zewnątrz i od wewnątrz). Tylko dzięki niej można zarejestrować, wykorzystać, a nawet sprawdzić rezultaty przeprowadzonych badań, oraz uzyskać odpowiedni materiał do przyjęcia koncepcji konserwatorskiej odtworzenia kolorystyki i do całego późniejszego procesu projektowego.

Kolor powinien być także uwzględniany w inwentaryzacji zabytkowych okien, która ma trojaki znaczenie: jako narzędzie badawcze niezbędne do analizy dawnego okna i podstawa do dyskusji o przyjęciu konkretnej koncepcji konserwatorskiej, jako podkład do prac projektowych oraz jako dokumentacja nieodwracalnie niszczonego elementu. Każdy wykonany rysunek powinien być zgodny z obowiązującymi normami i kodami dokumentacji architektoniczno-budowlanej, należy go też sporządzić w odpowiednich normatywnych skalach⁶. Wszystkie rysunki powinny uwzględniać opracowanie kolorystyczne. Inwentaryzację rysunkową powinna uzupełniać dokumentacja fotograficzna, którą należy objąć podobne elementy. Obok inwentaryzacji pomiarowo-rysunkowej okna ważny jest precyzyjny jego opis, na podstawie którego można bezbłędnie odtworzyć wygląd i kolorystykę. Należy stosować jednolitą terminologię, która jednoznacznie określałaby stosowane barwy przez nazwanie pigmentów, które się nań składają (o ile jest to możliwe).

Zaproponowane i stosowane już reguły inwentaryzacji i dokumentacji zabytkowych okien i ich kolorystyki są bardzo pracochłonne. Powinny być stosowane w przypadku rozwiązań najwyższej klasy. W codziennej praktyce konserwatorskiej dotyczącej przeciętnych zabytków, tryb analizy i dokumentacji zabytkowej kolorystyki można uprościć i skrócić. Niemniej jednak dokumentacja rysunkowa i fotograficzna wraz z krótkim opisem powinna koniecznie obejmować najbardziej charakterystyczne elementy okna wraz z ich ko-

lorystyką. Dotyczy to szczególnie rozwiązań wymienianych (usuwanych). Wynikiem przeprowadzanych analiz zawsze powinno być pisemne sprawozdanie.

Waloryzacja i analiza kolorystyki dawnych okien

Następnym etapem poznania zabytku jest analiza i waloryzacja (wartościowanie) dawnych okien i ich kolorystyki. Przeprowadzenie analizy (studium historyczno-konserwatorskiego) poprzedza dokładne zapoznanie się z wszystkimi wynikami dotychczasowych badań zabytku architektury. Dopiero na ich podstawie można analizować przemiany kolorystyki okien badanego zabytku w kolejnych okresach przemian budowlanych. Nigdy nie należy analizować kolorystyki dawnych okien ograniczając się do samej drewnianej stolarki, którą często rozpatruje się nawet jako element składający się tylko ze skrzydeł okiennych!

Zagadnienie kolorystyki należy przedstawiać na elewacjach i rzutach budowli oddzielnie dla każdego z okresów historycznych przy okazji analizy występowania różnych rodzajów okien. W zestawieniu powinna być uwzględniona podział okna oraz wszystkie elementy towarzyszące, np. zewnętrzne i wewnętrzne okiennice i kraty, które zawsze miały opracowanie kolorystyczne.

Kolejnym etapem działań jest wartościowanie zachowanych rozwiązań ze zwróceniem uwagi na ich kolorystykę. Podczas waloryzacji i podejmowania decyzji o przyszłej barwie konserwowanego okna powinno się zwracać uwagę na następujące zagadnienia:

- kolorystyka zabytkowego okna jako nieodłączna część architektury budowli;
- kolorystyka zabytkowego okna jako nierozzerwalnie związana z elewacją i wnętrzem budynku, które zostało świadomie zaprojektowane przez architekta i wykonane przez rzemieślnika;
- unikalność cech stylowych okna i jego kolorystyki jako niemożliwych do powtórzenia (dekoracja, konstrukcja, podział);
- unikalność poszczególnych elementów stolarki i jej kolorystyki jako niemożliwych do powtórzenia ze względu na ich dekorację czy konstrukcję (forma słupka i ślimienia, profile ramiaków, kształt okuć, rodzaj okiennic);
- stan zachowania kolorystyki okna i ilość relikwów poszczególnych pigmentów pozwalających odtworzyć pierwotną barwę rozwiązania.

Tendencje i błędy popełniane w konserwacji kolorystyki dawnych okien

Przeprowadzenie pełnej i poprawnej waloryzacji (oceny) dawnych okien i zachowanej ich kolorystyki jest podstawą do podjęcia decyzji o przyszłej aranżacji

6. Por. rozważania na ten temat w pracach wymienionych w przyp. 3.

projektowej elewacji, która obejmuje także kolorystykę obramień okiennych i samych stolarek. Zagadnienie to winno być przedmiotem projektu architektonicznego. Wyniki oceny mogą być także poddawane dalszym studiom w celach opracowania jednolitej aranżacji ciągów ulicznych czy też w celach porównawczych i naukowych.

Po opracowaniu analizy oraz waloryzacji i zaopiniowaniu jej przez państwowe organy konserwatorskie oraz po wydaniu wytycznych konserwatorskich można przystąpić do sporządzania projektu konserwatorskiego, który obejmuje ogólną koncepcję projektową oraz szczegółowe rozwiązania poszczególnych okien i ich fragmentów. Określa się w nim kolorystykę konserwowanej elewacji i znajdujących się w niej okien wraz z rozwiązaniem poszczególnych detali obramień okiennych i fragmentów stolarki. Możliwe są tutaj różne rodzaje postępowania: rekonstrukcja nie zachowanego rozwiązania kolorystycznego, konserwacja istniejącego opracowania lub też zaprojektowanie zupełnie nowej dekoracji kolorystycznej.

Jednak często podczas wykonywania projektów konserwatorskich obejmujących także kolorystykę popełnia się różne błędy. Często dotyczą one sposobu rekonstrukcji okien o podziale nawiązującym do stylu zabytku, w którym się one znajdują. Bardzo często rekonstrukcja obejmuje także wykonanie „historycznej” kolorystyki. Odtwarzane rozwiązania wykonuje się mechanicznie kopiując dekoracje okien stosowane w tym czasie na innych terenach. Wśród popełnianych błędów można wyróżnić następujące tendencje:

1. Kolorystyka odtwarzanych rozwiązań jest projektowana przez artystę plastyka lub przez niezorientowanego w tej problematyce architekta i jest ona kształtowana zgodnie z dzisiejszymi gustami. Przywracany kolor nie ma nic wspólnego z niegdyś istniejącym historycznym opracowaniem barwnym.

2. Rekonstruowane bądź konserwowane stolarki niezależnie od czasu powstania okna czy elewacji pozostawia się w kolorze charakterystycznym dla estetyki XIX–XX w. (kolor biały).

3. Rekonstruowane bądź konserwowane stolarki pozostawia się w kolorze materiału, z jakiego je wykonano. Najczęściej otrzymują one barwę zbliżoną do naturalnego drewna.

4. Rekonstruowana kolorystyka otrzymuje formę pseudohistoryczną, tzn. niezgodną z czasem powstania stolarki. I tak np. okna klasycystyczne otrzymują kolorystykę charakterystyczną dla baroku czy rozwiązania eklektyczne — typową dla okresu renesansu.

Wszystkie te metody działania są błędne i nie służą konserwacji zabytkowych okien i ich kolorystyki. Ten tryb postępowania należałoby raczej rozpatrywać jako współczesną działalność projektową i powinien on zostać zahamowany lub odpowiednio ukierunkowany przez zwrócenie uwagi na następujące zagadnienia:

3. Kolorystyczne opracowanie okna i jego obramienia jest bardzo ważną częścią kompozycji fasady budynku i podkreśla jego wartości architektoniczne i zabytkowe. Secesyjna fasada (d. Stanisławów — ob. Iwanofrankowsk, jedna z głównych ulic miasta, kamienica z pocz. XX w.) o współcześnie opracowanej kolorystyce stolarki nie mającej żadnego związku z zachowaną dekoracją elewacji. Fot. J. Lewicki, 2000 r.

3. The colour design of a window and its frame is an important part of the composition of the facade, underlining its architectural and historical merits. An Art Nouveau facade (former Stanisławów, today: Iwanofrankivsk, one of the main streets, house from beginning of twentieth century) with a contemporary design of the joinery, totally at odds with extant elevation decoration. Photo: J. Lewicki, 2000

1. Dokładna analiza źródeł i struktury materialnej konserwowanego zabytku z reguły pozwala stwierdzić, jak wyglądała kolorystyka jego okien w różnych okresach historycznych.

2. Żadne względy nie usprawiedliwiają niszczenia zabytkowych rozwiązań posiadających zachowane oryginalne opracowanie kolorystyczne ze względu na chęć rekonstrukcji okien nowożytnych lub wcześniejszych. Jednocześnie ochronie powinno podlegać opracowanie kolorystyczne okien XIX-wiecznych oraz rozwiązań secesyjnych i pochodzących z dwudziestolecia międzywojennego, gdyż stanowią one charakterystyczną część budowli, w których je umieszczono.

3. Nieodwracalnym zmianom uległa technologia malarska, co spowodowało duże trudności w odtworzeniu kolorystyki zabytkowych okien. W dawnych rozwiązaniach stosowano odmiennie uzyskiwane pigmenty (np. pochodzenia organicznego), których dzisiaj

4. Przykład uzmysławiający znaczenie koloru nawet w przypadku rozwiązań rekonstruowanych. Nowo projektowana stolarka w oryginalnym profilowanym barokowym obramieniu. Jej podział i szklenie wzorowane na rozwiązaniach barokowych. Oszklenie i konstrukcja nawiązująca do barokowego z elementami współczesnymi. Brak rekonstrukcji kolorystyki, a stolarka tymczasowo pozostawiona w kolorze naturalnego drewna. (Kielce, pałac biskupi, elewacja południowa, obramienie sprzed 1644 r.). Fot. J. Lewicki, 1999 r.

4. Example illustrating the significance of colour even in reconstruction solutions. Newly designed joinery in original profiled Baroque frames. Its divisions and glazing are modelled on the Baroque. The glazing and construction refer to the Baroque style with contemporary elements. There is no reconstruction of colour and the joinery is temporarily the colour of untreated wood (Kielce, bishops palace, southern elevation, framing from prior to 1644). Photo: J. Lewicki, 1999

nie stosuje się w szerszym zakresie. Dlatego nie można ściśle odtworzyć kolorystyki zabytkowych rozwiązań, mimo znajomości szczegółowych danych na ten temat. Dotyczy to nie tylko samych stolarek, ale także otworów okiennych i przede wszystkim samej elewacji. Dlatego też należy zawsze dokładnie ustalić, jaką konkretną barwę otrzyma zabytkowe okno i wykonać próbę na zabytku. Często okazuje się, że barwa uzyskiwana poprzez zmieszanie różnych kolorów czy według konkretnego numeru wzornika kolorystycznego (np. popularne wzorniki Keima czy Remersa), odbiega od wcześniej ustalonego wzorca. Powoduje to ahistorycz-

5. Przykład ahistorycznej kolorystyki okna. Typowa kolorystyka z XIX/XX w. (kolor biały) i stolarka o podziałach rokokowo-klasycystycznych w odbudowanej manierystycznej kamienicy mieszczańskiej z oryginalną fasadą (Gdańsk, Główne Miasto, kamienica mieszczańska zwana Domem Opatów Pelplińskich). Fot. J. Lewicki, 1999 r.

5. Example of ahistorical window colour. Typical nineteenth–twentieth-century colour (white) and joinery with Rococo–Classical division in a reconstructed Manneristic burgher house with original façade (Gdańsk, Main Town, the so-called House of the Abbots of Pelplin). Photo: J. Lewicki, 1999

ne opracowanie dekoracji fasady, która otrzymuje „sztuczny”, „plastikowy” kolor.

4. Często okazuje się, że najprostszym zabiegiem jest powtórzenie oryginalnej kolorystyki zachowanej na zabytkowym oknie. Z reguły jest ona zachowana w formie najstarszej warstwy stratygraficznej lub można ją ustalić na podstawie malarskich badań stratygraficznych w poszukiwaniu reliktyw zachowanego koloru.

Konieczne jest więc szczegółowe rozważenie każdej decyzji o odtworzeniu kolorystyki okna, gdyż rozwiązanie rekonstruowane będzie zawsze inne od niegdyś istniejącego. Dotyczy to także konserwowanych okien. Przy podjęciu decyzji o rekonstrukcji należy dokładnie komisyjnie ocenić proponowaną koncepcję odtworzenia kolorystyki. Należy wyraźnie podkreślić, że większość wykonanych dość swobodnie aranżacji kolo-

rystycznych zgodnie z międzynarodowym ustawodawstwem (np. Kartą Wenecką) nie może zostać zaliczonych do prac konserwatorskich i nie powinna być finansowana z funduszków przeznaczonych na ochronę zabytków.

Przeciwną tendencją do odtwarzania dekoracji okien w duchu historycznym jest drugi dużo powszechniejszy proces — masowa wymiana dawnych okien na nowoczesne rozwiązania plastikowe. Producenci często proponują powtarzanie podziału i dekoracji stolarek w nawiązaniu do niegdyś istniejących. Nowe okna z reguły pozostawia się w kolorze białym lub brązowym, co ma naśladować kolor drewna i powoduje jeszcze bardziej agresywne odrywanie się nowych okien od elewacji bogato opracowanej fakturalnie i kolorystycznie. Nie jest to zgodne z dotychczasową wiedzą na temat opracowania kolorystycznego okien w różnych okresach historycznych. Rozważając wymianę dawnego okna na plastikowe, należy zwrócić uwagę na

kilka zagadnień wiążących się z opracowaniem kolorystycznym:

1. Najważniejszym zagadnieniem związanym z wymianą okna zabytkowego na plastikowe jest klasa zabytku, w którym się ono znajduje. W przypadku budynków o wysokich wartościach zabytkowych, z reguły nie jest możliwe zastosowanie nowej plastikowej stolarki bez utraty tych wartości. W tym wypadku najlepszym rozwiązaniem jest wykonanie nowej drewnianej stolarki powtarzającej cechy charakterystyczne okna zabytkowego. Dotyczy to także dokładnego powtórzenia dekoracji i koloru.

2. Nowe plastikowe okna posiadają barwę białą lub zbliżoną do koloru drewna. Kolor ten często nie pasuje do dekoracji elewacji i jest zupełnie ahistoryczny. Często wymienia się tylko część okien (np. parteru zamienionego na sklepy) nie naprawiając nawet pozostałych, które posiadają odmienne opracowanie kolorystyczne przez co elewacja zostaje kompozycyjnie zaburzona.

6. Przykład udanej kompozycji konserwatorskiej w duchu historycznym. Odtworzone opracowanie kolorystyczne barokowej elewacji nawiązujące do historycznego z odtworzoną kolorystyką stolarki w duchu baroku (kolor zielony). Podział i oszklenie na wzór barokowy (Toruń, Nowe Miasto, ul. Male Garbary 7). Fot. J. Lewicki, 2000 r.

6. Example of successful conservation composition in a historical spirit. Recreated colour design of Baroque elevation referring to historical Baroque glazing (Toruń, New Town, Male Garbary Street 7). Photo: J. Lewicki, 2000

7. Okno balkonowe i balustrada balkonu o formach modernistycznych nawiązujących do secesji. Mimo niezbyt dokładnego odtworzenia pierwotnej barwy osiągnięto przywrócenie nastroju całej elewacji. (Lublin, kamienica z pocz. XX w.). Fot. J. Lewicki, 1999 r.

7. Balcony window and balustrade with Modernistic forms referring to Art Nouveau. Despite the rather imprecise recreation of the original colour the ambience of the entire elevation was restored (Lublin, house from beginning of twentieth century). Photo: J. Lewicki, 1999

Tak zmodernizowana fasada bardzo niekorzystnie odróżnia się od stanu poprzedzającego przeprowadzenie prac remontowych i konserwatorskich.

3. Dawne okna miały bogato zdobione ślepię i słupki oraz profilowane wszystkie ramiaki i szczebliny. Elementy te posiadały konkretne opracowanie kolorystyczne. Dlatego każde nowe okno jest jedynie na-

8. Nowa aranżacja konserwatorska w duchu historycznym zrealizowana dość swobodnie. Kolorystyczne podkreślenie porządku elewacji i dekoracji obramień okiennych. Stolarki o kolorystyce nawiązującej do XIX-wiecznej, ale potraktowane kontrastowo w stosunku do elewacji (Świdnica, Rynek, kamienica mieszczańska, barokowa fasada zaaranżowana w duchu historyzmu). Fot. J. Lewicki, 1999 r.

8. New conservation arrangement in a historical spirit, realised rather freely. Colouristic emphasis of the order of the elevation and the decoration of the window framing. The colour of the joinery refers to the nineteenth century, but contrasts with the elevation (Świdnica, Market Square, burgher house, Baroque façade arranged in the spirit of historicism). Photo: J. Lewicki, 1999

7. Problem wymiany zabytkowych okien na plastikowe imitacje jest ostatnio omawiany także w fachowych polskich czasopismach konserwatorskich — por. np. D. Mączyński, op. cit., s. 18–27; tenże, *Nowe okna w obiektach wpisanych do rejestru zabytków lub w budynkach znajdujących się na obszarach objętych ochroną konserwatorską*, „Ochrona Zabytków” 1998, nr 3, s. 294–311; D. Mączyński, J. Płoński, *Problemy technologiczne związane z zastosowaniem nowoczesnych stolarek jednoramowych w starych budynkach*, „Ochrona Zabytków” 1998, nr 3, s. 312–318; ten sam artykuł, uzupełniony, z dodatkowymi rysunkami: „Renowacje” 1998, nr 4, s. 28–39 oraz prace J. Lewickiego wymienione w przyp. 3. Tematem tym zajmowano się także ostatnio podczas różnych konferencji i seminariów: np. podczas seminarium przeprowadzonego podczas Krajowych Targów Stolarki Otworowej w Warszawie (Służewiec 11–13 V

miastką próbującą naśladować dawne rozwiązanie. Nowe okna wstawia się w zabytkowe profilowane obramienia, co jeszcze bardziej podkreśla niekorzystny kontrast pomiędzy elementami dawnymi i nowymi.

4. Wymiana dawnych okien często wiąże się ze zniszczeniem otworu okiennego, z którego należy usunąć dawną stolarkę i wmontować nową. Podczas tych zabiegów zniszczeniu ulega dekoracja obramienia okiennego (wewnętrzne opracowanie otworu okiennego, zewnętrzne opaski okienne lub nawet kamienne obramienia) wraz z opracowaniem kolorystycznym. Zniszczone elementy muszą być nie tylko precyzyjnie odtworzone, ale dokładnie scalone kolorystycznie z zachowanymi oryginalnymi fragmentami.

W świetle tych uwag należy podkreślić, że opracowanie kolorystyczne jest bardzo ważnym elementem formy nowego plastikowego okna szczególnie, że wymiana zabytkowych okien na plastikowe imitacje staje się powszechną praktyką, której nie są w stanie zarządzić służby konserwatorskie⁷.

Przemiany kolorystyki okien w różnych okresach historycznych

Bardzo ważna przy konserwacji kolorystyki zabytkowych okien oraz przy odtwarzaniu dekoracji nieistniejących rozwiązań jest świadomość zmian opracowania kolorystycznego w poszczególnych epokach. Dotyczy to nie tylko barwy samej stolarki, ale także jej elementów towarzyszących (okiennice, żaluzje) oraz kolorystyki wewnętrznego glifu okiennego i zewnętrznego obramienia okiennego, które winno być rozpatrywane zawsze w powiązaniu z opracowaniem barwnym całej elewacji.

Należy tutaj wspomnieć, że każda elewacja zabytkowa posiadała określone wymogi kolorystycznego kształtowania. Poszczególne jej części mogły otrzymywać odmienne opracowanie. Zasady tego kształtowania zmieniały się. W różnych okresach dość często dążono do podkreślenia różnych fragmentów elewacji: porządków architektonicznych, pilastrów, płycin, płaskorzeźb i innych elementów dekoracyjnych. Zastosowane kolory były zawsze ze sobą zharmonizowane, a poszczególne części elewacji mogły otrzymywać kontrastujące barwy⁸. Mogły być one kształtowane zgodnie

1999 r.) czy konferencji „Zabytkowe budowle drewniane i stolarka architektoniczna...”

8. Por. najszersze i najbardziej dokładne opracowanie tego zagadnienia: C. Klemm, *Fassadenmalerei* (w:) *Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte*, Bd. 7, München 1981, szp. 690–742; F. Kobler, M. Koller, *Farbigkeit der Architektur*, (w:) tamże, Bd. 7, München 1976, szp. 274–428; *Fassadenmalerei*, (w:) *Lexikon der Kunst*, Leipzig 1989, Bd. 2, s. 454–456; P.–H. Boerlin, E. Forssman, I. Haug, E. Kubach, W. Prohaska, *Fassade*, (w:) *Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte*, Bd. 7, München 1981, szp. 536–690 — w pracach tych szersze wykazy literatury. W polskiej literaturze nie ma dotychczas żadnego profesjonalnego ogólnego studium dotyczącego kolorystyki architektury i jej przemian w różnych epokach.

ze zmieniającymi się regułami dojrzalego czy późnego baroku, rokoka, klasycyzmu oraz historyzmu i były odmienne dla różnych terenów. Stosowano najczęściej tzw. wyprawę barwną, czyli malowany tynk (z reguły powierzchniowo, rzadziej w masie). Polichromie architektoniczne będące drugim rodzajem opracowania kolorystycznego elewacji, były na naszych terenach stosowane bardzo rzadko. Spotyka się je tylko na Śląsku, który był w okresie nowożytnym w orbicie wpływów czeskich i południowoniemieckich (bawarskich) i na tamtejszych rozwiązaniach wzorowano barokowe dekoracje fasad. Przedstawienie zmieniających się zasad opracowania kolorystycznego fasad wykracza poza ramy tego artykułu i ze względu na złożoność problematyki nie może być tutaj szerzej zaprezentowane. Dokładne opracowanie kolorystyczne fasady pozwalają wyjaśnić malarskie badania stratygraficzne, które precyzyjnie określają kolejne nawarstwienia kolorystyczne. Winien je wykonywać konserwator malarstwa, gdyż wiedza architekta jest w tym wypadku niewystarczająca.

Najłatwiej jest rozwiązać problem kolorystyki zewnętrznej obramienia okna. Jest ono z reguły nierozdzielnie związane z opracowaniem elewacji. Poprawnie przeprowadzone badania elewacji i przyjęcie jednolitej koncepcji konserwatorskiej dotyczy także opracowania ściany wokół otworów okiennych.

Dokładnej analizy wymaga także wewnętrzny gład okienny. W tym przypadku jest on nierozdzielnie związany z wystrojem wnętrza. Często nisze otworów okiennych w różnych pomieszczeniach tego samego budynku mogą być odmiennie opracowane i dekorowane, co jest efektem ich powstania w różnych okresach historycznych. Zagadnienie to jednoznacznie wyjaśniają prawidłowo przeprowadzone malarskie badania stratygraficzne i przyjęcie koncepcji konserwatorskiej wszystkich wnętrz interesującego nas budynku.

Najtrudniejszy problem dotyczy samej stolarki, której zasady kolorystycznego opracowania zmieniały się i były odmiennie od obecnych.

Najczęściej spotykanym kolorem była zieleń (od zewnątrz i od wewnątrz), w której można wyróżnić odcienie określane w literaturze jako jasnozielona i ciemnozielona (kolor „oliwkowozielony”). W ten sposób malowano same stolarki i okiennice, a nawet kraty okienne (od XVI w. do XIX w.). Spotyka się także kolor czerwony — „krew wołową” (XVI w.), ugier (XVIII w.) szarość (XVIII w.) czy raczej srebrnoszary (barok), a nawet żółcień i ciemny żółcień (koniec XVIII w.)⁹.

Czystej bieli od zewnątrz (do poł. XIX w. nie stosowano. Niekiedy spotyka się kolor perłowy lub jasno-

szary (szczególnie w epoce klasycyzmu określane niekiedy jako „popielaty”). Spotyka się kolor brązowy i ciemnobrązowy, ale był to raczej efekt pozostawiania okna nie pomalowanego, które powlekało się olejem w celu zabezpieczenia drewna przed wodą. Z czasem warstwa izolacyjna na skutek zabrudzenia przybierała barwę zbliżoną do brązowej. Rozwiązań takich będących drugim rodzajem kolorystycznego opracowania stolarki, nie stosowano w architekturze reprezentacyjnej (np. podobnego sposobu postępowania nie spotyka się w elewacjach pałacowych).

Dawne okna z reguły malowano kilkakrotnie (w okresie nowożytnym najczęściej trzykrotnie). Do malowania stosowano powłoki lakiernicze (różnego rodzaju pokosty naturalne, np. pokost lniany) i oleje (np. olej orzechowy) z dodatkiem pigmentu. Spotykane było stosowanie większej ilości oleju w warstwach spodnich, a w warstwach wierzchnich zwiększanie ilości pigmentu. Zabezpieczało to przed powstawianiem odspojień i pęcherzy pod wpływem czynników atmosferycznych. Nie pozostawiano nie pomalowanych zewnętrznych części drewnianych.

Kolorystyka stolarki od wnętrza zależała od wystroju danego pomieszczenia, ale tu także istniały kolory częściej stosowane — np. zieleń czy kolor perłowy (od XVIII w.). Okna mogły być także złoczone. Rozwiązanie takie stosowano do zdobienia bogato dekorowanych okien w budownictwie reprezentacyjnym. Złocono na grubym kredowym podkładzie, który niwelował nierówności drewna. Stosowano zarówno bolus jaki i mixtion (w zależności od rodzaju złocień — „na mat” lub „na poler”). Oczywiście taki sposób dekoracji na skutek działania czynników atmosferycznych nie był zbyt trwały.

W kontekście powyższych uwag dużym błędem jest pozostawianie stolarek w kolorze białym i w kolorze naturalnego drewna, co jest wzorowane na dekoracjach XIX– i XX-wiecznych. Dlatego też opracowanie kolorystyki okna podczas projektu architektonicznego jest równie ważne jak jego podział czy sposób oszklelenia. Także tego zagadnienia powinna dotyczyć koncepcja konserwatorska i projektowa całości, a później realizacja, którą często należy odmiennie opracowywać dla wnętrza i na zewnątrz budynku.

Metody konserwacji okien a ich opracowanie kolorystyczne

Najbardziej prawidłowym działaniem dotyczącym zniszczonych okien z zachowanymi śladami kolorysty-

9. Szereg przykładów zastosowanych kolorów do malowania okien dokładnie podaje J. Tajchman, *Stolarka okienna...*, s. 28–29 i J. Lewicki, *Zabytkowe okna...*, „Ochrona Zabytków” 1998, s. 288–289 oraz tenże, *Zabytkowe okna...*, „Okno” 1999, nr 3 (18), s. 32–33; tenże, *Kolorystyka zabytkowych okien...*, „Okno” 2000, nr 1, s. 266–269. Por. też: G. Lill, *Praktische Denkmalpflege*, München 1941, s. 31; S. Lietz, *Das Fenster des Barock. Fenster und Fensterzubehör in der fürstlichen Profanarchitektur zwischen 1680 und*

1780, „Kunstwissenschaftliche Studien”, Bd. 54, München 1982, s. 100–128.

10. Konserwacji zabytkowych okien dotyczą następujące prace: G. Lill, op. cit.; *Fenstersanierung*, Arbeitskreis der Bautechnik der Vereinigung der Landes Denkmalpfleger, Claus Arendt, u. s., München 1984; w nowszej polskiej literaturze problemem tym zajmowali się jedynie J. Tajchman, D. Mączyński i J. Lewicki (por. przytoczone powyżej).

ki jest konserwacja zabytkowych rozwiązań¹⁰ i przywrócenie pierwotnej barwy. Niestety, ta najbardziej oczywista z konserwatorskiego punktu widzenia metoda postępowania nie jest zbyt często stosowana.

Działania konserwatorskie w odniesieniu do kolorystyki dawnych okien można podzielić na grupy:

1. Naprawa zniszczonych i uszkodzonych okien metodami stolarskimi wraz z zachowaniem ich konstrukcji, wszystkich charakterystycznych form dekoracji, mechanizmów zamykających, okuć itp. Ten tryb postępowania stosuje się wtedy, gdy okno może w przybliżeniu spełniać współczesne normy ochrony termicznej (podwójne skrzydła okienne). Naprawia się zniszczone elementy wymieniając je (co jest powszechnie stosowane w budownictwie drewnianym) oraz przez wzmocnienie elementów starych i pokrycie ich substancjami chroniącymi przed wodą (hydrofobizacja) i korozją biologiczną. Okno po naprawie i przywróceniu pierwotnej kolorystyki (znanej na podstawie zachowanych relikwów) wraca na swoje miejsce. Naprawia się także stałe części okna. Nienaruszony po-

9. Okna z kolorystyką nawiązującą do historycznych rozwiązań. Widoczne różnicowanie kolorystyczne opracowania zewnętrznych skrzydeł okiennych i wewnętrznych (kolor biały). (Gdańsk, Głównie Miasto, Kaplica Królewska). Fot. J. Lewicki, 1999 r.

9. Windows whose colour refers to historical solutions. Visible colouristic differentiation of outer and inner casements (white). (Gdańsk, Main Town, royal chapel). Photo: J. Lewicki, 1999

zostaje otwór okienny. Wydaje się, że rzadkie stosowanie tych najprostszych zabiegów wynika z zaniku wyspecjalizowanych warsztatów stolarskich, które bardzo sprawnie i solidnie prowadziłyby podobne prace. Uniemożliwia to wykonywanie napraw lub dokładnych kopii zniszczonych stolarek. Tylko wydawanie nakazów naprawy i konserwacji zabytkowych okien może upowszechnić tę metodę działania i przyczynić się do odrodzenia odpowiednich dziedzin rzemiosła. Ostatnio na rynku pojawia się coraz więcej firm, które oferują usługi polegające na naprawie dawnych okien lub wykonaniu nowych przez dokładne powtórzenie istniejących rozwiązań. Jednocześnie brak profilaktycznej konserwacji i podstawowej bieżącej ochrony dawnych okien sprzyja ich szybkiej destrukcji, której nie jest w stanie powstrzymać solidność wykonania i trwałość zastosowanego niegdyś materiału. Podczas naprawy przywraca się kolorystykę w formie identycznej z oryginalną zachowaną warstwą (z reguły jest to najgłębiej położona, najstarsza warstwa), co pozwala uniknąć błędów i zniekształceń koloru.

2. Modernizacja starego okna przez dodanie elementów dostosowujących starą konstrukcję do nowych wymogów użytkowych z jednoczesnym zwróceniem uwagi na kolorystykę nowych elementów. Nowo projektowane skrzydła okienne (z reguły wewnętrzne) oraz inne elementy konstrukcyjne okna muszą koniecznie zachowywać podział i kolorystykę dawnych fragmentów i w żadnym przypadku nie mogą stanowić dysharmonii w stosunku do detali oryginalnych.

3. Powtórzenie oryginalnego koloru na nowo wykonywanym oknie o współczesnej konstrukcji, które powtarza podział usuniętej zabytkowej stolarki. Okna są z reguły indywidualnie projektowane. Przedmiotem projektu architektonicznego winna być także kolorystyka rozwiązania. Jest to zabieg, który w świetle dokładnej interpretacji doktryny konserwatorskiej nie służy konserwacji zabytkowej kolorystyki, ale przyczynia się do zachowania zabytkowego charakteru całej budowli.

4. Rekonstrukcja koloru okna. Należy jednak pamiętać, że winna być ona dostosowana zarówno do formy stolarki, obramienia okiennego oraz do wystroju elewacji. Odtwarzany kolor musi stylowo odpowiadać czasowi powstania stolarki oraz winien być związany z elewacją. I tutaj tkwi przyczyna bardzo wielu błędów popełnianych w tej dziedzinie — gdy zastosowany kolor jest ahistoryczny, tzn. nie ma związku z czasem powstania i stylem stolarki oraz elewacji.

5. Zaprojektowanie koloru w ramach odnowienia dekoracji okna. Może to nastąpić zarówno w formie odtworzenia opracowania pierwotnego (najstarszego) stolarki, jak i przywrócenia dekoracji kolorystycznej w formie któregoś z późniejszych nawarstwień historycznych. O przyjętej koncepcji odtworzenia koloru winna decydować komisja konserwatorska, ale wykonane rozwiązanie w żadnym przypadku nie może kon-

10. Współcześnie projektowana plastikowa stolarka na wzór oryginalnej z końca XIX w. Stolarka utrzymana w kolorze białym, co stanowi dysharmonię kompozycyjną w stosunku do odtworzonej kolorystyki elewacji i obramień okiennych (Kraków, rejon ul. Karmelickiej, kamienica czynszowa z końca XIX w.). Fot. J. Lewicki, 1999 r.

10. Contemporary design of plastic joinery modelled on the original from the end of the nineteenth century. The white joinery does not harmonise with the recreated colour of the elevation and window framing (Cracow, Karmelicka Street, town house from end of nineteenth century). Photo: J. Lewicki, 1999

trastować z istniejącą stolarką i elewacją. Dotyczy to dostosowania się nowej dekoracji do określonej postaci stylowej okna i elewacji, która historycznie zawsze była tworzona na podstawie ściśle określonych reguł (np. niestosowanie koloru białego do poł. XIX w.).

Przyjęcie określonego sposobu postępowania zależy od szeregu czynników, jak np. stan zachowania okien i elewacji oraz przede wszystkim czas powstania i rangi architektonicznej tych elementów. Działania konserwatorskie mogą dotyczyć różnych grup okien¹¹:

— Okna pierwotne pochodzące z czasu powstania zabytku.

Najbardziej prawidłowe byłoby odtworzenie pierwotnej kolorystyki okien.

— Okna zabytkowe, ale wykonane później niż elewacja, w której są umieszczone.

Kolorystykę okien należałoby dostosować do elewacji lub też do czasu powstania i formy stylowej zachowanych okien.

— Okna niezabytkowe (wymienione później) w zabytkowej elewacji.

Kolorystyka okien winna być dostosowana do elewacji; możliwa jest też współczesna aranżacja kolorystyczna.

— Przypadkowy i niejednorodny zespół okien, o różnym czasie powstania i odmiennych wartościach zabytkowych (wysokich, średnich i bez wartości), które znajdują się w jednej elewacji.

Punktem wyjścia byłaby waloryzacja (wartościowanie) zespołu okien. Winny być one uporządkowane, a rozwiązania bezwartościowe usunięte. Konieczne byłoby takie ujednoczenie całego zespołu, aby nie stanowił on dysharmonii kompozycyjnej w elewacji. Ostatnim etapem działania byłaby rekonstrukcja kolorystyki. Winna być ona dostosowana zarówno do elewacji, jak i do formy stylowej okien uznanych za najbardziej wartościowe.

— Okna, które będą rekonstruowane w zabytkowej lub odbudowywanej elewacji.

Ich kolorystyka winna być dostosowana zarówno do rekonstruowanej formy okien, jak i do dekoracji elewacji.

Wśród wielu realizacji konserwatorskich dotyczących dawnych okien, którym przywrócono opracowa-

11. Por. uwagi J. Tajchmana, *Drewniana stolarka okienna i jej problematyka konserwatorska wobec nowych zagrożeń*, Materiały z kon-

ferencji „Zabytkowe budowle drewniane i stolarka architektoniczna wobec współczesnych zagrożeń”, Toruń 24–25 IX 1999 r.

11. Współczesna plastikowa stolarka o podziałach nie mających nic wspólnego z podziałami historycznymi w oryginalnym obramieniu z glazurowanej barwionej cegły. Mimo odtworzenia kolorystyki ahistoryczność podziału (jednoramowe okno szklone jedną taflą) ztraca wartości architektoniczne fasady budynku. (Wrocław, Ostrów Tumski, jeden z zespołu budynków kościelnych na południowy wschód od katedry). Fot. J. Lewicki, 1999 r.

11. Contemporary design of plastic... with divisions completely different from the historical division in original framing of glazed coloured brick. Despite the recreation of the colour the ahistorical nature of the division (single-frame window with one pane) wastes the architectonic merits of the building facade. (Wrocław, Ostrów Tumski, church building complex to the south-east of the cathedral). Photo: J. Lewicki, 1999

nie kolorystyczne, można wyróżnić kilka najczęściej spotykanych sposobów postępowania. Niestety, są one często zbliżone do omówionych powyżej błędów popełnianych przy konserwacji okien.

Szereg przykładów odtworzenia kolorystyki wykonano w ramach rekonstrukcji Głównego Miasta w Gdańsku i w czasach późniejszych. Z reguły zastosowana kolorystyka jest ahistoryczna. Okna o formie barokowej czy rokokowej otrzymały kolor charakterystyczny dla XIX i XX w. (kolor biały) lub też pozostawiono je w kolorze naturalnego drewna, co jest zupełnie ahistoryczne. Ostatnio rozpoczęto malowanie okien

na kolor zielony (charakterystyczny dla czasów nowożytnych), ale takie opracowanie otrzymują okna o formach rokokowych lub klasycystycznych, co jest błędem. Z udanych ostatnich kreacji kolorystycznych warto wspomnieć o Domu Artusa przy Długim Targu, gdzie okna (faktycznie o formie pochodzącej z XIX/XX w.) umieszczone w manierystycznej elewacji pomalowano na zielono (kolor charakterystyczny dla baroku i manieryzmu). Warto też wymienić kilka udanych aranżacji elewacji budynków w Gdańsku i Toruniu w duchu odtworzenia stanu historycznego wraz z powtórzeniem istniejącej niegdyś kolorystyki (np. w Gdańsku — centrum konferencyjne na Polankach, w Toruniu przy ul. Małe Garbary 7).

Podobne metody postępowania zastosowano w Krakowie, ale tam przeważają realizacje ahistoryczne. Zastosowana kolorystyka w przeważającej większości jest niezgodna z czasem powstania okna i wystrojem elewacji. Niekiedy zdarzają się przykłady zastosowania koloru zbliżonego do historycznego (np. kolor zielony), ale jest też sporo zupełnie kontrastujących przykładów (np. kolory: czerwony, żółty, które stosowano na stolarkach późnoklasycystycznych pochodzących z ok. poł. XIX w.). Z udanych realizacji warto wspomnieć o szeregu przykładach odtworzenia koloru na oknach z XIX w. — zarówno klasycystycznych, jak i historyzujących (np. neobarokowych czy pochodzących z pocz. XX w.). Przywrócono im barwę zbliżoną do białej (kremową lub perłową) lub ciemny kolor dostosowany do zachowanego wystroju elewacji.

Dużo gorzej na tym tle rysują się realizacje warszawskie, które cechuje zupełna dowolność. Nie tylko inwestorzy, ale i władze konserwatorskie nie przywiązują uwagi do odtworzenia zarówno kolorystyki elewacji, jak i okien w duchu historycznym. Nie prowadzi się żadnych badań stratygraficznych zabytkowych elewacji, a cóż dopiero mówić o oknach. Projektowana przez architektów i plastyków kolorystyka jest ahistoryczna i często stoi w zupełnej sprzeczności z wyrazem stylowym remontowanych budowli.

Bardzo wysokim poziomem odznaczają się podobne prace na terenie Lublina. Odtworzoną kolorystyką okien wielu kamienic czynszowych z przełomu XIX i XX w. wypada uznać za najlepsze realizacje na terenie Polski. W Lublinie opracowano także projekty kompleksowego uporządkowania kolorystycznego elewacji na Starym Mieście. Podstawą były wcześniejsze studia historyczne i malarskie badania stratygraficzne.

Przykłady tych kilku miast wyraźnie zarysowują tendencje spotykane przy konserwacji kolorystyki okien w Polsce. Przytłaczająca większość realizacji jest zupełnie ahistoryczna i niejednokrotnie zniekształca wystrój elewacji zamiast go podkreślać i konserwować. Podawanie podobnych przykładów i analizowanie ich uzmysłowiłoby obecną sytuację jako jeszcze bardziej niezgodną z tradycją historyczną i normami postępowania konserwatorskiego.

Podsumowując należy stwierdzić, że mimo ogólnego rozpoznania przemian dawnych stolarek okiennych i sformułowania metod postępowania konserwatorskiego nadal nie wypracowano i nie zastosowano w praktyce reguł kompleksowej ochrony i konserwacji kolorystyki detalu architektonicznego, a więc i dawnych okien, z których wiele posiada wybitne wartości artystyczne i zabytkowe. Wydaje się, że wobec braku możliwości naprawy większości zniszczonych rozwiązań, jedynym skutecznym sposobem ich konserwacji jest ochrona przez dokumentację (szczególnie dotyczy to stolarek bezpowrotnie niszczonej). Jednocześnie tylko od służb konserwatorskich zależy, czy dekoracja dawnych okien będzie bardziej świadomie chroniona. Należy także podkreślić, że winno się nadzorować konserwację zabytkowych okien oraz rekonstrukcje i wykonywanie nowych rozwiązań w zabytkach na terenie całej Polski, a nie tylko w rejonach, na terenie których działają zajmujący się tą problematyką specjaliści.

Konieczna będzie wymiana ogromnej liczby dawnych okien, które na skutek braku bieżącej konserwacji uległy destrukcji i nie spełniają już roli użytkowej i konstrukcyjnej. Wiązać się to będzie z wykonaniem nowych okien, które będą posiadać konkretne opra-

cowanie kolorystyczne. Ich zastosowanie nie może jednak spowodować utraty wartości architektonicznych i zabytkowych budynków, w których zostaną zamontowane. Indywidualny charakter ich architektury bezwzględnie winien zostać zachowany. Optymizmem napawa fakt zwiększania się liczby firm odnawiających zniszczone okna metodami stolarskimi i wykonujących nowe drewniane rozwiązania wzorowane na starych, co niewątpliwie ułatwi ochronę i zachowanie zabytkowych okien.

Podsumowanie

W kontekście powyższych uwag dużym błędem jest pozostawianie stolarek w kolorze białym i kolorze naturalnego drewna, co jest wzorowane na dekoracjach XIX- i XX-wiecznych. Problem kolorystyki dotyczy nie tylko rozwiązań oryginalnych (konserwowanych), ale także odtwarzanych i współcześnie wykonywanych okien plastikowych. Dlatego też opracowanie kolorystyki okna jest równie ważne, jak jego podział czy sposób oszklenia. Także tego zagadnienia powinna dotyczyć koncepcja konserwatorska i projektowa elewacji oraz późniejsza realizacja, którą należy odmiennie opracowywać dla wnętrza i na zewnątrz budynku.

The Colour of Old Windows

The article analyses a number of issues connected with research on the colour of old windows and its conservation and recreation.

The author discusses the colour of windows as part of a monument of architecture and its material structure. Attention is drawn to the role played by the colour of the window and its framing, linked with the elevation and the colour of window joinery as well as all of its elements (lattice, shutters, blinds, etc.), which have been intentionally shaped by the architect and realised by the executor.

Subsequently, the author briefly considers assorted groups of undertakings useful in studying the colour of windows: non-destructive investigations (an analysis of historical and iconographic sources) and destructive research encompassing an analysis of the material structure of the building: plaster and painted surfaces examined from the viewpoint of the presence of polychromy, architectonic investigations and archaeological methods.

The article gathers all the criteria which should serve as a basis for the analysis and evaluation of the colour of

windows (regarded as an inseparable part of the architecture of a given edifice, the connections between the colour of the window and the elevation and interior of a given building, the uniqueness of its colour and decoration as well as the state of preservation and the possibility of conservation and recreation). A short characteristic concerns changes of window colours in particular epochs.

Attention is drawn to the reconstruction of the earliest colours of windows in place of later decoration (nineteenth-twentieth centuries) and the colour of plastic windows installed in historical buildings. The author writes about the conservation of window colours and proposes several methods (the repetition of heretofore applied colour, the reconstruction or designing of new colour), which depend on the time of the origin and the rank of the conserved windows in connection with the elevation of the edifice (original and secondary windows, a disparate complex of windows). The summary assesses heretofore Polish realisations as regards window colours.